

BRODERLIGEN OCH TILL SISTA DROPPEN

KARLSBRÖDRAFÖRBUNDET I VÄSTERÅS OCH ALKOHOLEN

”Varför är där ingen is till punschen?” frågar sig den fete Herr Patrik i Povel Ramels sång om ”den gamla goda tiden”. Herr Patrik har ätit en sjurätters lunch, han röker havannacigarren och tänker precis skåla med sig själv för kungen och fosterlandet när han upptäcker att isen är slut. I vredesmod beger han sig ut för att söka rätt på iskarlen, som undlåtit att leverera sin vara i tid. Till slut hittar herrn fram till iskarlens förslummade hem. Där möter han några magra barn, som förklarar: ”Mor är i stan och tigger så en brödbit till kvällen vi får, / far dog i kolera i går, / förlåt oss! Därför är där ingen is till punschen!”

Bilden av den fete grosshandlaren med cylinderhatten, cigarren och punschglaset var länge en tacksam måltavla för arbetarrörelsen. Än idag känns nog typen igen. Men fanns han någonsin i verkligheten? Vilka var männen som utgjorde underlaget för karikatyren? Förtjänade de ryktet om frosseri och dubbelmoral? I den här artikeln får vi möta några av dem – representanter för det sena 1800-talets punschdrickande högborgerskap, som

de framträdde i en av tidens typiska herrklubbar: Karlsbrödraförbundet i Västerås.

KARLSBRÖDRAFÖRBUNDET: GRUNDANDET OCH MEDLEMMARNA

1800-talet har kallats för associationernas århundrade. De gamla sammanslutningsformerna – gillen, skrän och stånd – förlorade allt mer av sin funktion i följd av befolkningsökningen och samhällsekonomins diversifiering. Istället fylldes deras nisch av frivilliga sällskap, förbund och klubbar av olika slag. Dessa associationer befolkades till största delen av samhällets övre skikt, och ägnade sig ofta åt samhällsbyggande uppgifter såsom folkundervisning och fattigvård. Men associationerna hade självklart också en social funktion medlemmarna emellan. I föreningen kunde nyrika, adelsmän och intellektuella frotera sig med varandra till ömsesidig nytta.¹ I vissa föreningar var till och med sällskapslivet det enda syftet.²

Karlsbrödraförbundet, eller Carlsbrödraförbundet som det ursprungligen stavades,

började just som ett rent sällskapsnöje. Upprinnelsen till förbundet var den bal som hölls i Västerås till firandet av Carlsdagen 1858 – den populära Karl XV satt på tronen och hans namnsdag den 28 januari firades på många håll i Sverige. Enligt en minnesskildring av 1840-talets Västerås bevistades dessa ”offentliga” baler av stadens högre rangklasser: ”längre ned än till minuthandlande sträckte sig icke gärna den balbesökande allmänheten”. Dansen var tidvis uppdelad så att den ”finare societeten” dansade i salens övre del och ”profanum vulgus”, som memoarförfattaren skämtsamt kallar dem, i den lägre.³ Balens inträde var en riksdaler.⁴

Sedan balen avslutats satt sju herrar kvar: tre grosshandlare, en av stadsläkarna, vinhandlaren, en av stadens rådmän, samt en lärare vid Västerås trivialskola (tillika kommunalman). Enligt en förbundshistorik från år 1890 hade kvällen varit blöt: grosshandlaren Carl Boman agerade värd för sina sex vänner och såg till att ”champagnen flödade”. Till slut kom herrarna överens om att fortsätta ätandet och drickandet dagen därpå, och att göra det till tradition att träffas den 29 januari.⁵ Att dricka dagen efter en större fest ses av nutidens hälsovård som en varningssignal, men så var inte fallet 1858. Alkoholens beroendestödjande mekanismer var ännu sämre kända då än idag, och vännerna i Västerås var inte unika i sitt beslut. En parallell kan till exempel ses bland studenterna i Uppsala, där valborgsfirandet sista april rutinmässigt följdes av en ”majmiddag” den första maj.⁶

De sju herrarna beslutade kalla sig för ”Karlsbröderna”. Riktigt varför man valde detta namn framgår inte i sällskapets efterlämnade handlingar. Tanken kan ha varit rojalistisk – Carlsdagen firades ju till Karl XV:s ära – men att grosshandlare Boman hette Carl i förnamn bidrog säkert. Man hade en viss tradition när det

gällde att uppkalla herrklubbar efter den ledande dryckesbrodern. Sannolikt kom man fortfarande ihåg den ”Georgianerorden” som vållat viss uppståndelse under 1800-talets två första decennier. ”Georgianerna” hade tagit sitt namn efter Västerås borgmästare Georg Hellman, i poeten C W Böttigers memoarer beskriven som ”en glad och lustig Bacchi-broder, som gärna sjöng vid glaset; för övrigt en gammal ungarl med många barn, kopparfärgat ansikte och en näsa, som kunnat duga till krogskylt”.⁷

Borgmästaren avled år 1820 och fick ett bitvis kritiskt eftermäle i dåvarande domprosten J O Wallins griftetal. Georgsklubbens medlemmar bet ifrån sig (försiktigtvis ett år senare, då Wallin lämnat staden), och menade att borgmästaren aldrig gjort sig skyldig till ”verklig moralisk dålighet” och heller aldrig låtit nöjeslivet gå ut över sitt arbete.⁸ Hans drickande framställdes i sällskapets minnespublikation som enbart positivt:

”Det är uppå hans stoft ett värdigt epitaph,
Att *Vin* kapitlet var och *Pouch* den §,
Hvarefter gerna han emellan menskor dömde
Och deras fel och brott, om möjligt, sedan
glömde.”⁹

Karlsbröderna hade vissa likheter med Georgsklubben. Grundandet kretsade kring alkoholen, och det lokala styret liksom ortens lärarkår hade representanter i båda klubbarna. Georgianerna verkar dock ha tynat bort efter ungefär 20 år, då den ledande dryckesbrodern gick bort – Karlsbröderna däremot har i skrivande stund funnits i över 150 år.

Exakt hur pass vanliga föreningar som Georgsklubben och Karlsbröderna var under 1800-talet finns det inga siffror på. Det mesta tyder dock på att Västeråsklubbar var ganska representativa. De flesta orter hade en eller ofta flera ”broder-

liga” sammanslutningar; ibland ägnade åt något speciellt syfte såsom kvartettsång, ibland startade som filialer till större ordenssällskap, ibland bara formaliserade versioner av ett spontant umgänge vänner emellan. I Stockholm fanns exempelvis Par Bricole och Svea orden, i Uppsala Trattarna och Juvenalerna, i Visby De Badande Vännerna.¹⁰ Listan kunde göras mycket längre.

De ursprungliga Karlsbröderna var som sagt företrädare för handeln, lokalpolitiken och den borgerliga intelligentsian. Mönstret bibehölls inledningsvis då man började ta in flera ”bröder”, från och med 1861. Grosshandlarna fick sällskap av bruksägare, godsägare, fabrikörer och direktörer för diverse privata företag. Representanterna för ortens administration och politiska ledning blev fler med invalet av ytterligare rådmän, stadens borgmästare, häradshövdingar, landskamrerare och landssekreterare. Intelligentsian fylldes på med fler läkare, en poet, samt ett antal rektorer, lektorer och adjunkter från stadens högre läroanstalter.¹¹

Ledamöternas politiska profil var från början övervägande liberal. I synnerhet läraren Daniel Olausson hade gjort sig känd som en högröstad förkämpe för kommunalt självstyre och politiska reformer under sin tid som redaktör för det lokala bladet, Westmanlands Läns Tidning (en post han återupptog 1859).¹² Poeten och Karlsbrodern Johan Nybom drog ned jubel bland ”bröderna” då han deklamerade sina dikter *Polen* och *Danmark*, ”uti hvilka sångaren i helgutna, glödande verser besjög dessa länders kamp emot förtrycket”.¹³ Förbundet bildades också under en expansiv tid för det borgerliga Västerås. 1850- och 60-talen såg stadens låga trähusbebyggelse få konkurrens av ett nytt läroverkshus, ett fängelse, den första riktiga lasaretsbyggnaden, ett nytt rådhus, och ortens första bankhus.

Centralt i staden tronade det monumentala ”Sundinska huset”, byggt för tobaksfabrikören Axel Teodard Sundin – medlem i Karlsbrödraförbundet från och med 1863.¹⁴

Kretsen som samlades i Karlsbrödraförbundet tycks ha varit full av självförtroende. Man framställde sig som framgångsrika *self-made men*, som i kraft av egna meriter tagit sig upp i samhället.¹⁵ ”Ordensskalden” Nybom satte framgångsrikt ord på den borgerliga självkänslan: ”Skalden erinrade om, huruledes handeln i dess högre kretsar sprider välsignelse öfver jorden icke allenast i gods och guld, utan äfven i idéer samt huru civilisationen i alla tider begagnat sig af denna viktiga häfstång till mänsklighetens välsignelse och förädling”.¹⁶

Tonen inom förbundet var uttalat kristen. Ordensskaldens hälsningstal till nya ”bröder” och minnestal över avlidna hade ibland närmast formen av predikningar.¹⁷ Inte förrän vid 1870-talets mitt började man emellertid välja in män som faktiskt var präster, och även sedan dessa tillkommit tycks man ha föredragit att låta ordensskalden formulera den andliga agendan. Därmed inte sagt att förbundets kristendom stod i motsättning mot stadskyrkan: väckelsen (eller åtminstone delar av den) omnämns tvärtom som ”det sjukliga, dystra nattspöke, som smyger sig fram bland vårt folk med hängande hufvud och svafveldrypande läppar och förför och förstör många enfaldiga själar”.¹⁸

Invalet av prästen kan kanske ses som ett tecken på den pågående åsiktsförskjutning som förbundets protokoll ger uttryck för. Under 1860-talet, då borgerligheten kämpade mot etablissemangen för att få utökad politisk representation, hyllade Karlsbröderna de polska frihetskämparna. Ett drygt decennium senare hade representationsreformen drivits igenom. Västerås gick in i en explosiv fas

av industrialisering med en stor tillströmning av arbetare som följd. Då hyllade förbundet istället Karlsbrodern Curry Treffenberg, som i egenskap av landshövdning i Västernorrlands län kväst den stora Sundsvallsstrejken 1879: "sjudande själfsväld / sjönk för hans kraft. [...] Hög som en Herkul / hydran han slagit", och så vidare.¹⁹

Under lågkonjunktursens 1880-tal skedde sedan en radikal förändring i medlemsrekryteringen: officerare, varav flera adelsmän, fick tillträde till förbundet. Förvisso påmindes flera av dem om vikten av borgerliga dygder vid inträdet. "Ni är *krigare* under det blågula baneret, men den svenske krigaren känner sig ock vara *medborgare* i ordets vackraste bemärkelse", fick greven och kaptenen L J C Lewenhaupt höra.²⁰ Överstelöjtnanten K G von Ehrenheim hälsades med orden: "Det är icke de tillfälliga gåfvorna, – man må kalla dem börd, lycka, rikedom eller samhällsställning – som företrädesvis hafva kallat Er till ledamot af detta anspråkslösa Karlsbrödragille. Det är mannen i Er, som bjuder aktning och förtroende och som fäst vår konungs uppmärksamhet på Er".²¹ Men likväl är det tydligt att Karlsbröderna inte längre representerade nyrika och intellektuella i motsättning till etablissemang, utan nu själva utgjorde etablissemang och hade udden vänd mot arbetarrörelsen.

VÄLGÖRENHETEN

Karlsbröderna förblev inte en klubb enbart för gemensamma fester, som Georgsorden varit. Mer eller mindre omedelbart började de tunga namnen i Karlsbrödraförbundet att diskutera viktiga affärer; stadens affärer inte minst. Vid årsfesten 1862 började man skriva protokoll, och ordföranden erinrade om att man redan som följd av meningsutbytet inom förbundet

genomfört "ett för staden särdeles gagneligt företag".²² Nu föreslog ordföranden, stadsläkaren Altin, att välgörenhet skulle bli ett stående inslag. Intressant nog var hans huvudargument inte att de fattiga behövde hjälp, utan att välgörenheten behövdes för att hålla liv i Karlsbrödraförbundet: "så vidt detta samfund skulle hållas vid behörigt lif, borde vid sidan af det nöje, som umgänget bröderna emellan kunde skänka, i sällskapets ändamål ingå en nyttig och ädel verksamhet utom sällskapet".²³

Sagt och gjort: varje Karlsbroder ålades att betala fem riksdaler, och som mottagare för välgörenheten utsågs stadens läroverk. Resultatet av insamlingen från bröderna, som nu blivit tolv till antalet, blev etthundra riksdaler. Många gav alltså mer än det stipulerade beloppet. Summan kan jämföras med lönen för ett dagsverke (tolv timmars arbete för en vuxen man), som i Västerås stad ansågs vara hög då den låg på 1,75.²⁴ Pengarna överlämnades till läroverket med instruktion att använda dem som premium för en lämplig läroverksyngling.²⁵

Under 1800-talets resterande år donerade Karlsbröderna i regel drygt 300 riksdaler (från och med år 1873 kronor) vid varje årsfest. Det motsvarade under förbundets första år över elva riksdaler per ledamot; under 1870-talet sjönk snittet till tio riksdaler och under resten av seklet bidrog de allt talrikare bröderna med i snitt mindre än åtta kronor per person vid de årliga insamlingarna.²⁶ Förutom dessa medel, som alltså samlades in en gång om året, tillkom så småningom ett antal större donationer från enskilda medlemmar. Den första inkom 1882 och var en testamentsgåva om 2 000 kronor från "Tobakskungen" A T Sundin.²⁷

Hur pengarna skulle användas var en återkommande diskussionspunkt. Förbundets egna fester bekostades inte med

välgörenhetsmedlen. Den enda gången välgörenhetspengar gick till festomkostnader var då 200 kronor ur Sundins testamenterade medel användes för att inhandla en festpokal i silver. (200 kronor motsvarade vid det laget – 1880-talets mitt – mer än dubbla årslönen för en piga, exklusive mat och husrum.²⁸) Beslutet försvarades med att donatorn i sitt testamente uttryckligen velat bli ihågkommen av förbundet,²⁹ vilket uppenbarligen underlätades av att ha donators namn förknippad med ett dryckeskärl.

Den stora pengafrågan handlade istället om exakt hur läroverksstipendiater skulle utses. Från början hade valet lämnats åt läroverkets rektor och lärarkollegium. Redan 1864 hade emellertid ”åtskilliga af bröderna tillkännagifvit sin önskan att själfva deltaga i bortgifvandet”. Man beslutade därför att läroverksledningen fick inkomma med tre förslag varav Karlsbröderna själva valde två, som var och en fick ett premium på 75 riksdaler.³⁰ Man tog sig alltså rätten att välja bort en kandidat. Men frågan var inte slutdiskuterad. 1867 blev argumentationen så animerad att man beslutade om vite på en riksdaler för den som ”obehörigt öppnade käften” och 50 öre för den som ”begagnade annat tilltalsord än ’broder’”.³¹ Välgörenhetens utövande var uppenbarligen en hård nöt att knäcka.

1880 hade sällskapet blivit så pass formaliserat att man beslöt trycka sina stadgar.³² Här stipulerades att stipendiepengarna skulle gå till två ”behöfvande, hopp-gifvande ynglingar” i läroverkets sjätte eller sjunde klass.³³ Överskjutande medel skulle sparas, och varje gång summan stigit till 2 000 kronor skulle en fond skapas. Avkastningen skulle gå till en behövande läroverkspojke ”hvilken genom *flit, ordentlighet och ett i allo godt uppförande* utgör en föresyn för sina kamrater”. (Kursiv i original.) Stipendiaten skulle utses av läroverkets kollegium och fick åtnjuta stipendiet

så länge han studerade vid läroverket och uppvisade fortsatt gott uppförande.³⁴

Vid slutet av 1880-talet kom Karlsbrodern och tillika lektorn vid läroverket, D A Sundén, med en propå. Han föreslog att läroverkspojkar som var ättlingar till Karlsbröder skulle ha företräde till medlen från framtida fonder, förutsatt att de i övrigt uppfyllde de kriterier som tidigare formulerats.³⁵ Förslaget antogs vid den följande årssammankomsten.³⁶ Samtidigt började man dela ut avkastningen av den Sundinska donationen utifrån kriterier som inte finns redovisade i de handlingar som finns allmänt tillgängliga. Major Meurling fick 200 kronor att ge till en fattig läroverkspojke med det adliga efternamnet Aminoff, och lika många kronor gick till domprostinnan Björnström för en planerad barnkrubba (domprosten själv var med i förbundet).³⁷ En änka och ”en annan nödställd person” blev också föremål för Karlsbrödernas särskilda välgörenhet.³⁸

1800-talets största enskilda utgiftspost för Karlsbrödraförbundet var emellertid publiceringen av de egna mötesprotokollen. År 1890 försvann över 1 400 kronor av de insamlade välgörenhetspengarna till detta projekt – en märkligt hög summa för en inte alltför påkostad bok som trycktes i bara 200 exemplar. Ingen verkar dock ha opponerat sig mot utgiften vid följande årsfest.³⁹ Fyra år senare hade man också samlat in så pass mycket välgörenhetspengar att man ansåg sig kunna resa en minnessten för 400 kronor över en av de avdöda bröderna. Det var ordensskalden Johan Nybom som fick den postuma äran. Stenen förseddes med texten ”Carlbröderna reste vården”.⁴⁰

MAT, DRICK OCH TOBAK

Åtandet, drickandet och rökandet var minst lika centralt som välgörenheten.

Inledningsvis betalades den årliga festen av den ”broder” som valts till årets värd. År 1868 hade emellertid medlemsantalet stigit till över tjugo och man beslutade att från och med följande år dela festkostnaderna lika mellan sig.⁴¹ Några av räkningarna finns bevarade i det material förbundet lämnat in till offentliga arkiv: exempelvis notorna för årsfesterna 1878–1880.

År 1878 deltog sjuutton av de allt som allt trettio tre Karlsbröderna i festandet. Middagsmaten kostade 3,50 per person, alltså sammanlagt 59,50 kronor. Vin hade inhandlats av ”skaffande brodern”, läroverksadjunkten F J L Wulff. Priset var 61,50 och restauratören debiterade ”korkpengar” för tjugo flaskor, så den sammanlagda mängden skulle kunna vara tjugo flaskor för 3 kr styck samt en halvflaska för 1,50. Förutom vinet man själv tagit med sig drack Karlsbröderna två flaskor sherry, två flaskor portvin, en hel flaska konjak, fem flaskor punsch, samt champagnekonjak och likör (av priset att döma en halvflaska av vardera sorten).⁴² Mängden alkohol per person var alltså förskräckande hög under denna årshögtid, som i protokollet beskrivs som ”den mest lysande i Karlsbrödraförbundets annaler”.⁴³

Den sammanlagda kostnaden för de alkoholhaltiga dryckerna blev 115,50 kronor. Till detta konsumerades cigarrer för 10,80. Hela festkostnaden slutade på 237,35 kronor, till vilket kan läggas dryck och upppassning för 9,25 vid ett förberedande möte.⁴⁴ Pengasumman insamlad för välgörande ändamål uppgick samma år till 290 kronor.⁴⁵ Man lyckades alltså samla in drygt fyrtio kronor mer till välgörenhet än vad som konsumerade av medlemmarna själva.

Året därpå, 1879, tycks den ”skaffande brodern” ha satsat aningen mer på kvaliteten än kvantiteten. Tjugoen festdeltagare drack alkohol för 175 kronor, men en del

av drycken utgjordes av dyra mousserande viner för över sju kronor flaskan.⁴⁶ Hela festen inklusive det förberedande mötet, cigarrer, och dricks till vaktmästaren, kostade 344,40. Ganska precis lika mycket samlades in till välgörande syften: 345 kronor.⁴⁷

1880 var marginalen mellan festkostnader och välgörenhetsinsamling lite större: festen kostade 252 kronor medan insamlingen gav 321. Tjugo personer drack sju flaskor champagne à sex kronor, åtta flaskor rödvin à 3,50, två flaskor sauternes, tre flaskor sherry, tre flaskor portvin, sex flaskor punsch, en flaska likör, en flaska konjak, samt öl och porter för 3,20. Vid supén frampå kvällen gick två glas sönder.⁴⁸ Att det inte debiterades mer för sönderslagna glas torde tyda på viss rutin från Karlsbrödernas sida.

Beläggen för att berusningsdrickandet ingick i förbundets verksamhet är många i de protokoll som skrevs. Hela proceduren vid årsfesterna var nära knuten till alkoholen. Man började med att äta middag ”med ty åtföljande mångfald af drufvornust”.⁴⁹ Under förbundets första år bjöd som nämnts en av bröderna på kalaset, och denne upphöjdes alltid till ”hedersbroder”. Titeln innebar förutom äran rättigheten ”att framför förbundets öfriga ledamöter bära flors-hufva.”⁵⁰ Svenska akademins ordbok betecknar flors-huva som ”lindrigt rus” – vid ett tillfälle heter det dock i Karlsbrödernas protokoll att ”Skaldebrodern påtog flors-hufva, hvar efter han försigtigt afträdde.”⁵¹ ”Flors-huvan” verkar inte syfta på något lindrigt rus här, utan på att poeten Nybom blev så berusad att han var tvungen att gå hem.

Under middagen höjde ordföranden ”hälsningsskålen”, ofta med en uppmaning att dricka ur glaset i botten.⁵² Om protokollen talar sant efterkoms uppmaningen och man tömde ”de fyllda pokalerna [...] broderligen och till sista drop-

pen”.⁵³ Till ceremonielet hörde också att ordföranden proklamerade ”tryckfrihet”, vilket innebar att alla skulle ”trycka” varandra, det vill säga skåla. År 1894 utlyste ordföranden tryckfriheten på rim:

”Må vi besinna vid hvarje skål,
att här vi ha ett tryckfrihetsmål,
där alla *tappa* – utur buteljer,
och alla *vinna* – det som man sväljer,
och domen drabbar hvar ledamot:
ditt glas du tömme i ena bot!”⁵⁴

Efter middagen inledde man det egentliga mötet. Till detta verkar man ofta ha druckit punschbål. De män som skulle väljas in i förbundet mottogs högtidligen och hälsades med ännu en skål. Också här var målet att dricka i botten; det talas om ”en bottentömd välkomstoast”.⁵⁵ Skålandet fortsatte sedan för närvarande och frånvarande Karlsbröder. Syftet var ”en jämnt stigande, ej alltför sansad utveckling på spirituel grund”, som 1895 års ordförande vitsigt formulerade det.⁵⁶ Berusningen framgår i protokollen i anmärkningar såsom att ”anteckningarna i memorialprotokollet börja, i anseende till den uppstigande dimman, att blifva något otydliga” och att bröderna ”aftågade i så god ordning, som af omständigheterna medgafs”.⁵⁷

Karlsbrödernas inställning till alkoholen var alltså minst sagt bejakande. I samhället som helhet, däremot, vann nykterhetssträvandena allt mer mark. 1800-talets första hälft hade präglats av en eskalerande alkoholkonsumtion med uppenbara ekonomiska, sociala och hälsorelaterade problem som följd. Reaktionen blev undan för undan starkare, och från och med sekelmitten skedde en vindkantring och toleransen för höga konsumtionsnivåer sjönk. Vid 1860-talets början tycks genomsnittskonsumtionen redan ha minskat. De elva brännerierna

i Västmanlands län producerade år 1861 något under 1,2 miljoner liter brännvin, vilket ger ett genomsnitt på drygt elva liter per länsinvånare – kvinnor och barn inräknade.⁵⁸ Totalkonsumtionen i riket låg sannolikt på mellan åtta och nio liter ren alkohol per vuxen person (från 15 års ålder).⁵⁹ Som jämförelse kan nämnas att motsvarande siffra för närvarande (2010) ligger på över nio liter ren alkohol – den genomsnittliga konsumtionen var alltså inte större under 1860-talet än vad den är idag.

Karlsbröderna var inte helt opåverkade av kritiken mot alkoholen. Det är uppenbart i förbundets protokoll att man paradoxalt nog försökte skildra sin konsumtion som måttlig, samtidigt som ruset hyllades. Årsfesterna beskrevs som ”enkla”,⁶⁰ och förbundets amatörkonstnär, bankdirektören Rudolf Gagge, prydde protokollen med en vinjett föreställande champagneflaskor och devisen ”quantum satis”.⁶¹ Det latinska uttrycket betyder ungefär ”den kvantitet som behövs” och användes bland annat i läkemedelsföreskrifter för att beteckna att preparatet skulle doseras efter behov, men inte mer. Vad som betecknade en lagom konsumtion är dock oklart. I en skålvisa från 1885 heter det:

Glaset är rågadt
och sinnet ej hågadt
att säga stopp;
Ej är det vågadt
se botten opp.

Måttligt vi njuta
På lefnadens skuta,
Som framåt går.⁶²

Det verkar som om Karlsbrödernas definition av måttlighet inte handlade om hur mycket man drack, utan om med vilken attityd man drack. Man ”slår sig lös”, men

”vettet knyter samman vårt förbund/ och gör, att glädjen hålles frisk och sund.”⁶³ Rektorn C A Brolén förklarade saken 1886: ”Ja, bröder, vi söka icke en stojande backantisk fröjd, som lemnar leda kvar på botten af bågaren, en egoistisk glädje, som blåser upp sig för stunden till ett falskt ljudande patos af öfvermodig själfviskhet.”⁶⁴ Festen skulle enligt Brolén inte gå i Dionysos tecken utan i Eros, den platoniska, högre kärlekens.⁶⁵ Även kärleken behövde dock, som vi ska se, hjälp på traven av alkohol.

”GLÄDJENS OCH KÄRLEKENS
DUBBLA OFFERFEST”

Vad fyllde egentligen alkoholen, eller rent av ruset, som det ju verkar ha rört sig om, för funktion i Karlsbrödraförbundet? Läser man förbundets protokoll nämns festandet nästan alltid i samband med ömma känslor: mellan bröderna sinsemellan eller mellan bröderna och föremålen för deras välgörenhet. För att börja med den hjärtliga (absolut inte råa) tonen som rådde mellan bröderna, så hälsades så gott som alla nya ledamöter välkomna i de varmaste ordalag. Lantränstmästaren F F Alm prisades således för sin kraftfulla ”nordiska” gestalt: ”Men det är icke blott den yttre styrkan, som hos Er talar; graniten är varm [...] att förstå Er det är att älska Er”.⁶⁶ I hälsningstalet till C Sandstenius, händelsevis lantränstmästare även han, förklarade Nybom: ”Som ett slutet kärleksbref har Ni länge gått ibland oss, men trots det yttre konvolutet har det icke varit svårt för någon, som icke varit aldeles skumsynt, att läsa det vackra, innerliga innehållet, som stod tecknad på rosepapperet där innanför”.⁶⁷

Formuleringar som dessa framstår för en nutida läsare som nästan parodiska. Av de samtida Karlsbröderna, däremot, uppfattades de uppenbarligen som fullt

relevanta. ”Hvem af oss, Karlsbröder”, frågade ordföranden retoriskt vid 1888 års fest, ”har ej gjort den erfarenheten, när skaldebroderns helsningar riktats till oss, att hans ord visat oss vår lifsuppgift i dess rätta dager [...] Brodern Nybom leder oss upp på det höga berget, där våra blickar vidgas och våra krafter hemta ny styrka”.⁶⁸

De känsloladdade talen som riktades till Karlsbröder – närvarande eller frånvarande – följdes av att man drack en skål för dem. Denna dryckesrit skildrades alltid som en vänskapshandling: ”Bröderna tömde under uttryck af saknad en hjärtlig afskedsskål för den afgående brodern”, är en typisk formulering.⁶⁹ Då Nybom var frånvarande från en av årsfesterna såg hans läkare J F Claréus till att han ändå fick del av hjärtligheten/ alkoholen. ”Hvad gjorde du, vår ögonlust, vår öronfågnad? Drack du med oss i andanom? Gjorde du det icke, så gör det i dag i stället ur en af dessa tre fattiga buteljer”, skrev Claréus i det åtföljande brevet.⁷⁰

Även förbundets ”tryckfrihet” beskrivs i så intima ordalag att man vid en första genomläsning lätt får uppfattningen att det rörde sig om ett fysiskt ”tryckande”, inte ett klingande i glaset. Ett exempel härrör från 1869, då det bland bröderna spred sig ”en synnerlig lifaktighet för inbördes tryckningar, hvilken, efter idkeligt [sic] upprepade erinringar af Ordförandens stämma och klubba, med stegrad värme sammansmälte i en saknadens skål för de af förbundets medlemmar, som i dag uteblifvit från högtidsfesten”.⁷¹

Förhållandet mellan välgörenheten och festandet skildrades i förbundets protokoll omväxlande som att välgörenheten legitimerade nöjet och som att nöjet prydde välgörenheten. ”Karlsbrödraförbundet vare en broderlig förening af män, som älska ett sällskapslif, kryddadt af harmlöst skämt och odladt vett samt adladt af människo-

kärlekens utöfning”, som det uttrycktes i stadgarnas första paragraf.⁷² Detta tal om att människokärleken ”adlade” festglädjen tuggas gång på gång i förbundets efterlämnade handlingar. Man ”adlar sin glädje med människokärlekens vackra dygd” under ”glädjens och kärlekens dubbla offerfest”, med Nyboms ord.⁷³ Kärleken (välgörenheten samt vänskapen mellan bröderna) och glädjen (i praktiken festandet; alkoholkonsumtionen) framstår som oupplösligt sammankopplade. I länsnotarien Ahlborgs rimmade skåltal för förbundet år 1883 utropades till exempel: ”Sjude nu vinet! Ur vänskapens källa, / fritt vi dess lifvande flöden må hälla”. Talet fortsatte med att slå fast att målet var att hjälpa läroverkspojkar, och målade upp bilden av en åldrad Karlsbroder som ”famna[r] med darrande händer / hoppfulle ynglingen kraftig och varm”. Den tavlan, förklarade Ahlborg, speglade ”den kärlek, som lifvar din barm”.⁷⁴

Den huvudsakliga meningen med den höga alkoholkonsumtionen inom Karlsbrödraförbundet tycks alltså ha varit att framkalla (och uttrycka) varma känslor: kärlek och vänskap, till andra Karlsbröder och till mottagarna av förbundets välgörenhet. Som en Karlsbroder formulerade det så underlättades brödernas ”betydelsefulla sträfvanden” icke oväsentligt av ”samklangens vid ett godt bord”.⁷⁵ Det var med förvåning sekreteraren vid 1866 års fest noterade att det ”oaktadt ofta upprepade tryckningar [förspordes] en märklig dissensus emellan bröderna”.⁷⁶ I allmänhet fungerade medicinen och man bytte ”äflan och bekymmer / mot vin och sång och harmoni”.⁷⁷

DUBBELMORAL I AKTION?

Så hur pass väl stämmer den med 1800-talets verklighet, nidbilden av den fete, punschdrickande grosshandlaren?

Som framgått finns det likheter mellan Karlsbröderna och ”Herr Patrik” i Povel Ramels sång. Visst skänkte förbundet tusentals kronor till välgörenhet, men summorna som lades på mat, dryck och tobak till bröderna själva var inte stort mindre. Och därtill kom de välgörenhetspengar som förbundet använde för sitt eget självförhärligande: utgivningen av protokollen och resandet av minnesstenen över Johan Nybom.

Karlsbröderna rekryterade enbart män och så gott som alltid från den sociala hierarkins toppskikt. Det enklaste yrke som förekommer i 1800-talets matriklar är bankkassör – förutom då C J Johansson, läroverksvaktmästaren som sprang ärenden och passade upp vid årsfesterna. Han förärades med inval som ”tjänande broder” år 1886.⁷⁸ Ledare inom så gott som alla viktiga områden i Västerås var representerade: de rika köpmännen, företagsdirektörerna, bruksägarna, godsägarna, den kommunala förvaltningen, statens ämbetsmän, kyrkan, läroverket och militären. Under 1900-talets första decennier tillkom postens, telegrafens och järnvägens administratörer. Folk rörelsernas ledare lyste däremot med sin frånvaro, liksom förstas kvinnor vilka som helst. Karlsbrödraförbundet var utan tvekan en inofficiell maktfaktor och en genuint ojämlig sådan.

Välgörenheten till läroverket kan på sätt och vis också ses som ett utslag av omsorg om den egna samhällsklassen. Karlsbröderna identifierade sig med den fattiga läroverksynglingen: man menade sig ofta själv ha gått igenom knapphetens hårda skola för att sedan på egna meriter nå välstånd. ”Om fattigdomens betydelse veta vi, de flesta bland oss, att den är en sträng tuktomästare, men en god och allvarlig vän för den unge alpvandren, och det skadar icke att hafva gått igenom dess profår”, menade Nybom i ett tal år 1878.⁷⁹ Länets landssekreterare H L Uddén talade

också om ”när börsen kanske tömmes tom / att lindra *likars* fattigdom” (min kursivering).⁸⁰ Stadens flickskolor ägnade man till en början mindre omsorg. År 1906 beslutade man emellertid att utdela premium även till flickläroverket, som vid det laget funnits i 18 år.⁸¹

Den verkligt akuta nöden i 1800-talets Västerås stod antagligen inte att finna bland läroverksungdomarna utan bland arbetarna. Från och med 1870-talet började människor strömma till stadens nya industrier. Befolkningen mer än fördubblades på trettio år och bostadsbristen var svår.⁸² Här tycks inte Karlsbrödraförbundet ha gjort några insatser. Nybom uttryckte kanske brödernas syn på saken när han skrev i ett tal år 1887: ”Många ropande och förvillande röster höras i vår tid. Man ropar på bröd, men glömmer budet: ’hjälp dig själv, så hjälper dig Gud!’”⁸³ Det enda understöd som möjligtvis kom arbetarna till godo var de 200 kronor som ställdes till domprostinnans förfogande för inrättande av en barnkrubba år 1886. En barnkrubba där arbetande mödrar kunde lämna sina barn under dagarna kom verkligen till stånd två år senare, och kom att bli en bestående institution i staden.⁸⁴

Karlsbröderna tycks alltså till stor del bekräfta nidsbilderna av 1800-talsborgaren. Men de var inga cyniker. Det finns inget som tyder på att de inte själva trodde på den bild som målades upp i förbundets protokoll: fester för hundratals kronor var för dem ”fröjder, som äro ett lätt blomsterhölje öfver en djup, allvarlig grund.”⁸⁵ Självvräktfärdigheten var äkta: man ansåg sig ha förtjänat sin position på egna meriter och trodde att andras fattigdom berodde på att de inte arbetat tillräckligt hårt. På ett djupare plan kan man också fråga sig om inte den höga alkoholkonsumtionen i manligt sällskap var nödvändig för att dessa män alls skulle uppleva den ”lyftning” protokollen talar om.⁸⁶ Och det var inte alla Karlsbröder som lät välgörenheten stanna vid fem kronor om året. I Nyboms minnestal över den tidigare nämnde A T Sundin sades det: ”Han lefde, som det tycktes, en enstörings lif utan maka och barn. Dock! Han *var* icke ensam. Kommunen var hans maka.”⁸⁷ Sedan Sundin påträffats hängande i trappan till det Sundinska husets lanternin visade det sig att han testamenterat så gott som hela sin avsevärda förmögenhet till staden Västerås.⁸⁸

FOTNOTER

- 1 Jansson (1988), s. 321, 330 och 335.
- 2 Se t.ex. herrklubbarna beskrivna av Stenström (2009).
- 3 Ljunggren (1909), s. 63.
- 4 *Westmanlands Läns Tidning* (1858), 21 jan, s. 3.
- 5 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 4.
- 6 Se t.ex. Carlsson (1915), s. 124–126.
- 7 Böttiger (1961), s. 46.
- 8 *Minnen af Georg Fredr Hellman* (1821), s. 15 och 24.
- 9 *Minnen af Georg Fredr Hellman* (1821), s. 19.
- 10 Lundin (2009); Stenström (2009); <www.dbw.nu>.
- 11 *Karlsbrödraförbundet ledamöter 1858–1957* (1958).
- 12 Nilsson (1971), s. 49–52.
- 13 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 28.
- 14 Drakenberg (1962), s. 17–18.
- 15 Se t.ex. *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 43–44, 132, 144–145 och 315.
- 16 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 32.
- 17 Se t.ex. *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 118, 122–123 och 172.
- 18 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 232.
- 19 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 197.
- 20 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 226.
- 21 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 314.
- 22 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 19. ”Företaget” kan möjligtvis ha varit insamlingen till ett Gustav Vasa-monument, men några säkra uppgifter finns inte.
- 23 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 20.
- 24 *Landshöfdinge-embetets uti Westmanlands län underdåniga berättelse* (1862), s. 23.
- 25 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 20–21.
- 26 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890); *Karlsbrödraförbundet Ledamöter åren 1858–1957* (1958); Karlsbrödraförbundets arkiv, vol G IV:1, Bankböcker 1871–1964.
- 27 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 217.
- 28 Lagerqvist & Nathorst-Böös (1999), s. 100.
- 29 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 310.
- 30 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 29.
- 31 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 48.
- 32 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 166.
- 33 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 182.
- 34 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 203.
- 35 *Karlsbrödraförbundets handlingar II* (1898), s. 9.
- 36 *Karlsbrödraförbundets handlingar II* (1898), s. 26.
- 37 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 291 och 308.
- 38 *Karlsbrödraförbundets handlingar II* (1898), s. 33.
- 39 *Karlsbrödraförbundets handlingar II* (1898), s. 33; Karlsbrödraförbundets arkiv, vol G IV:1, Bankböcker 1871–1964.
- 40 Karlsbrödraförbundets arkiv, vol GI:1, Kassaredogörelser med verifikationer 1869–1921.
- 41 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 53–54; *Karlsbrödraförbundet. Ledamöter* (1958).
- 42 Karlsbrödraförbundets arkiv, vol GI:1, Kassaredogörelser med verifikationer 1869–1921.
- 43 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 137.
- 44 Karlsbrödraförbundets arkiv, vol GI:1, Kassaredogörelser med verifikationer 1869–1921.
- 45 Karlsbrödraförbundets arkiv, vol G IV:1, Bankböcker 1871–1964.

- 46 Carlsbrödraförbundets arkiv, vol GI:1, Kassaredogörelser med verifikationer 1869–1921.
- 47 Carlsbrödraförbundets arkiv, vol G IV:1, Bankböcker 1871–1964.
- 48 Carlsbrödraförbundets arkiv, vol GI:1, Kassaredogörelser med verifikationer 1869–1921.
- 49 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 56.
- 50 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 30.
- 51 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 40.
- 52 Se t. ex. *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 57 och 101.
- 53 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 74, se även s. 177.
- 54 *Karlsbrödraförbundets handlingar II* (1898), s. 71.
- 55 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 58.
- 56 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 96.
- 57 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 29 resp. 41.
- 58 Willner (2005), s. 181–182; Frånberg (1985), s. 11–13 och 20; *Statistiska centralbyråns underdåniga berättelse* (1864), s. 1.
- 59 Willner (2005), s. 193.
- 60 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 80 och 226.
- 61 *Karlsbrödraförbundets handlingar II* (1898), s. 69.
- 62 Carlsbrödraförbundets arkiv, vol AI:1, Protokoll, Huvudserie 1871–1905, ”Tal och Skålar vid Carlsbrödernas högtidsdag den 3 Febr. 1885 af J H B”.
- 63 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 319.
- 64 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 295.
- 65 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 295–296.
- 66 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 93.
- 67 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 80.
- 68 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 341.
- 69 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 54.
- 70 Svenson (1989), s. 64.
- 71 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 59.
- 72 *Stadgar för Karlsbrödraförbundet* (1908), s. 1.
- 73 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 81.
- 74 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 223.
- 75 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 56.
- 76 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 39.
- 77 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 221.
- 78 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 293.
- 79 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 144–145.
- 80 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 244.
- 81 *Stadgar för Karlsbrödraförbundet* (1908), s. 4.
- 82 Drakenberg (1962), s. 70 och 93.
- 83 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 315.
- 84 Sjökvist (2005), s. 14.
- 85 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 125.
- 86 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 37.
- 87 *Karlsbrödraförbundets handlingar* (1890), s. 230.
- 88 *Westmanlands Läns Tidning* (1882), 8 maj, s. 2.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

Arkiv Västmanland:

Carlsbrödraförbundets arkiv

De Badande Vännernas hemsida,

www.dbw.nu, besökt 2011-03-03.

ÖVRIGA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Böttiger, Carl Wilhelm (1961), *Självbiografiska anteckningar från skolan och studentlivet*, Uppsala.
- Carlsbrödraförbundet. *Ledamöter åren 1858–1957* (1958), Västerås.
- Carlsson, Isidor (1915), *Uplands nation 1800–1914. En skildring af Isidor Carlsson*, Uppsala.
- Drakenberg, Sven (1962), *Västerås genom tiderna, del V:2. Västerås stads byggnads-historia från 1800-talets mitt*, Västerås.
- Frånberg, Per (1985), "Den svenska supen" i: Kettel Bruun & Per Frånberg (red.), *Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*, Stockholm.
- Jansson, Torkel (1988), "The Age of Associations. Principles and Forms of Organization between Corporations and Mass Organisations", i: *Scandinavian Journal of History* 13, Stockholm.
- Carlsbrödraförbundets handlingar. 1858–1888* (1890), Stockholm.
- Carlsbrödraförbundets handlingar II. 1889–1898* (1898), Västerås.
- Lagerqvist, Lars O & Nathorst-Böös, Ernst (1999), *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, fjärde upplagan, Stockholm.
- Landshöfdinge-embetets uti Westmanlands län underdåniga berättelse för åren 1856–1860* (1862), Bidrag till Sveriges officiella statistik, serie H, Kongl Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser, Stockholm.
- Ljunggren, Sigge (1909), *Minnen från skolor och gymnasii-tiden*, Västerås.
- Lundin, Tom (2009), *Bland Tunguser, Turkar och Trattar. Studentkottier och studentordenssällskap i 1800-talets Uppsala*, Stockholm.
- Minnen af Georg Fredr. Hellman samlade vid Georgianer-ordens sammankomst i Västerås d 17 oct. 1821 och endast till vänners hugkomst här förvarade* (1821), Västerås.
- Nilsson, Göran B. (1971), *En trotsig svensk. Daniel Olauson i Västmanlands Läns Tidning 1847–1869*, Västerås.
- Sjökvist, Helén (2005), "Från fattigvård till barnomsorg", i: *Tidskriften Spaning* nr 7/2005, Västerås.
- Stadgar för Carlsbrödraförbundet antagna vid förbundets sammanträde den 17 Januari 1880, med däri den 18 Jan. 1900, den 7 Jan. 1905 och den 9 Jan. 1906 beslutade ändringar* (1908), Västerås.
- Statistiska central-byråns underdåniga berättelse för året 1861* (1864), Bidrag till Sveriges officiella statistik. Serie A, Befolkningsstatistik, Stockholm.
- Stenström, Johan (2009), *Bellman levde på 1800-talet*, Stockholm.
- Svenson, Sven G (1989), *Tre porträtt. Skalden Nybom; Curry Treffenberg – en moralist; Hugo Alfvén i kamp mot ålderdomen*, Stockholm.
- Westmanlands Läns Tidning* (1858 och 1882), Västerås.
- Willner, Sam (2005), "Alkoholpolitik och hälsa hos kvinnor och män", i: Jan Sundin, Christer Hogstedt, Jakob Lindberg & Henrik Moberg (red.), *Svenska folkets hälsa i historiskt perspektiv*, Statens folkhälsoinstitut 2005:8.